

Салата О.О. ПЕРИОДИЧЕСКАЯ ПЕЧАТЬ ВИННИЦКОЙ ОБЛАСТИ В УСЛОВИЯХ НЕМЕЦКО-ФАШИСТСКОЙ ОККУПАЦИИ (НА ПРИМЕРЕ ГАЗЕТЫ «ВИННИЦКИЕ ВЕСТИ»).

Анализируется деятельность периодической печати Винницкой области в условиях немецко-фашистской оккупации 1941-1944 гг. и ее влияние на население оккупированных территорий Украины.

Ключевые слова: информационное поле, информационная стратегия, пропаганда, периодическая печать, сознание|осмысленность, сознательность, «Винницкие вести».

Salata O.O. PERIODICHESKAYA/PRINTING, PRESS SEAL OF THE AREA IN THE CONDITIONS OF FASCIST OCCUPATION (ON NEWSPAPERS «WINNITCA TO CONDUCT»).

Activity of periodicals of the Winnitca area in the conditions of fascist occupation 1941-1944 and its influence is analysed on the population of the occupied territories of Ukraine.

Keywords: informative field, informative strategy, propaganda, periodicals, consciousness, «Winnitca news»

УДК: 94(477.43/.44)»1941/1944

А.І. Петрова

**СТАНОВИЩЕ Й ДОЛЯ ФОЛЬКСДОЙЧЕ В ГЕНЕРАЛЬНІЙ ОКРУЗІ
ВОЛИНЬ-ПОДІЛЛЯ (1941-1944 РР.)**

У статті розглядається національний аспект окупаційної політики фашистської Німеччини в Рейхскомісаріаті «Україна». На основі документальних, літературних, архівних джерел досліджено становище і доля етнічних німців (фольксдойче) в генеральній окрузі Волинь-Поділля в роки Другої світової війни. Проаналізовано динаміку розвитку та методи втілення окупаційною владою національної політики, що дає змогу зрозуміти місце і роль, що відводилась німцями з рейху німцям, які мали таке ж коріння, але проживали зокрема в Україні, на Подільській землі і не мали німецького громадянства.

Ключові слова: Друга світова війна, фольксдойче, етнічні німці, Рейхскомісаріат «Україна».

Тема Другої світової війни протягом десятиріч розглядалася з політичних, ідеологічних, але не з історичних позицій. Чимало фактів або замовчувалися, або свідомо перекручувалися. Тенденційний підхід минулих років до оцінки позицій та поведінки людей, які волею долі опинились на окупованій території, пережили окупацію, зустріли радянську армію-визволителя, трагічно відбився на долях сотень тисяч наших співвітчизників. Саме факт перебування на окупованій території позбавляв цих людей довіри з боку радянської влади. Одними з перших потрапили у списки неблагонадійних етнічні німці, тобто радянські громадяни, що мали німецьке походження, проживали в Україні і на початковому етапі окупації мали певні преференції з боку нової німецької влади.

Поділля було під окупацією найдовше, було окуповано раніше і визволено пізніше за інші території України, за виключенням кількох західних областей. Німці почувалися хазяями, облаштовували свій побут та на початковому етапі мали намір позитивно налаштувати на нову владу місцеве населення, в тому числі етнічних німців (фольксдойче).

Значний доробок у вивченні історії Другої світової війни становлять дослідження радянських істориків. Систематичне і цілеспрямоване її вивчення розпочалося у перше повоєнне десятиріччя, коли основні питання та аспекти Великої Вітчизняної війни активно розроблялись та аналізувались [1, с. 65]. На 50-ті – початок 80-тих років припадає період найбільш динамічних й активних досліджень. Попри ідеологічне забарвлення праці істориків містять значний фактологічний матеріал, що дає можливість уявити, як жилося українцям на окупованій території, який статус їм було надано новою владою та які плани щодо зайнятих території були у нацистської Німеччини. Наступний період у вивченні історії Другої світової війни, окупаційного режиму та його регіональних особливостей розпочався одночасно з процесами реформування радянського суспільства. У цей час спостерігаються певні зрушення в

теоретико-методологічних підходах та конкретно-теоретичних дослідженнях. Такі історики, як М. Коваль, П. Рекотов, Д. Титаренко, Ю. Зінченко, В. Замлинський, В. Нем'ятий, І. Ветров, О. Потильчак, М. Слободянюк розпочали комплексне об'єктивне висвітлення історії війни. Після проголошення незалежності України історичні дослідження почали оновлюватися та якісно змінюватися, багато недоступних раніше джерел позбулися грифу «Секретно», почали активно залучатися нові архівні та документальні матеріали. Період цей відзначається переосмисленням причин, характеру й наслідків Другої світової війни для України [2, с. 70-71]. Історіографію проблеми збагатили й зарубіжні історики. У роки незалежності України друком вийшла монографія «Україна і Німеччина у другій світовій війні», що містить важливий матеріал з державних архівів Німеччини [3]. Це копії оригінальних німецьких архівних матеріалів та їх український переклад. І хоча в праці Поділля не приділено великої уваги, теоретичні викладки проблем, пов'язаних з окупацією українських земель, є дуже цінними. Отже, стає зрозумілим, що питанням, пов'язаним з історією Другої світової війни, проблемам окупаційного режиму та долі українців на зайнятих німцями територіях присвячено чимало праць. Але попри все аналіз джерел свідчить, що окупаційний режим на Поділлі досі не став предметом спеціального й глибокого дослідження, потребують вивчення й питання, що стосуються становища й долі етнічних німців у роки німецької окупації. Матеріали німецького походження, а також документи окупаційних установ, що збереглися у Вінницькому, Хмельницькому та Тернопільському архівах, допоможуть пролити світло на ці та інші питання.

Ще в 30-х роках в Німеччині існували карти національностей та, що особливо важливо, карти поселень етнічних німців, що жили за межами рейху, зокрема в Україні на Поділлі. У Генеральному плані «Ост: правові, економічні і територіальні основи розвитку Сходу», задум якого виник ще у 1940 році, окремі пункти були присвячені цій категорії етнічних німців. І знову йшлося про території розселення та створення так званих центрів германізації. 65 % території України мала бути зайнята німцями з рейху та німцями, рідною мовою яких була німецька мова і які жили за межами Німеччини. Кам'янець-Подільська область, частково й Вінницька область, не були винятком [4, с. 78-81].

«Етнічних німців», що жили за межами Німеччини, називали фольксдойче (на відміну від «райхсдойче», тт. «німців з рейха»). Авторство приписують Адольфу Гітлеру. Узагалі ж поняття це виникло ще після Першої світової війни, коли в результаті змін на політичній мапі багато німців опинилися за кордоном своєї держави, та активно вживалося і до 1930-х років [5, с. 12].

У період існування Третього рейху (1933-1945) фольксдойче мали особливий правовий статус у Генерал-Губернаторстві, протекторатах, рейхскомісаріатах, а також на території держав, що були союзниками Німеччини у війні. У вересні 1941 року німецька адміністрація оголосила основні вказівки про поведження з українським населенням. Були створені відповідні відділи, в тому числі відділ, що займався фольксдойче, а саме, питаннями поселень, працевлаштування, виконання трудової повинності тощо. З перших днів окупації України, зокрема Поділля, ставлення до етнічних німців мало чим відрізнялося від ставлення до решти населення. Насправді ж нацистські фундаментальні ідеї експансії на Схід відводили фольксдойче особливу роль у німецьких завойовницьких планах. І згодом окупаційна влада дійсно почала приділяти етнічним німцям особливу увагу, планувалося надати їм статус привілейованого стану та прискорити прийняття їх у Райхскомісаріат «Україна» до «німецької співдружності» [6]. Щоб підкреслити винятковість нового статусу цих громадян, нова влада мала намір змінювати частині українських німців імена та прізвища. Разом з одержанням німецького громадянства фольксдойче цілком підпадали під юрисдикцію законів рейху. Їм відводилась роль бургомістрів, старост, допоміжного персоналу в органах німецького управління [3, с. 249].

Влада Німеччини постійно виступала з офіційними закликами до співробітництва та репатріації до Німеччини цієї категорії людей, що проживали на окупованих землях. Головним аргументом при цьому була ідея «кровної єдності» з німцями, що жили у самій Німеччині.

З початком Другої світової війни та захопленням територій Східної Європи, саме у в вересні 1939 року, було організовано центральне реєстраційне бюро, із назвою «Список німецьких громадян» (нім. «Deutsche Volksliste»), що займалося реєстрацією німців з окупованих територій як фольксдойче. Особи, яким вдалося зареєструватися, отримували певні пільги, а саме особливий правовий статус, краще харчування, більші можливості. Окрім продуктів харчування, пільги розповсюджувались на одяг та меблі. Так через мережу

спеціалізованих магазинів кожному фольксдойче один раз на тиждень видавали: 150 грамів жиру, 1 кілограм сиру, 4 яйця, 50 грамів м'яса, 20 грамів цукру, 25 грамів мармеладу, 500 грамів картоплі, інших овочів та фруктів, мед, сіль та інші продукти, як правило, недоступні для людей, не включених у реєстр [7, арк. 1]. Тому потрапити у заповітні списки бажало і неарійське населення на окупованих німцями східних територіях.

Щоб бути визнаним фольксдойче, необхідно було підтвердити своє німецьке походження за допомогою 2-х – 3-х свідків, німецьке походження яких було б безсумнівним. Усі особи німецького походження повинні були одержати посвідчення, а тому запрошувалися для цього до комісаріату (окружного чи міського). Отримані документи необхідно було постійно мати при собі [8].

Краще зрозуміти місце і роль, що відводилась німцями з рейху німцям, які мали таке ж коріння, але проживали, зокрема, в Україні на Подільській землі і не мали німецького громадянства, допоможуть розпорядження рейхскомісара України та його переписка із генерал-комісаром генеральної округи Волинь-Поділля. У цих документах йдеться про порядок внесення до списку «німців-фольксдойчів», надання останнім пільг, містяться зразки опитувальних листів, іншими словами, анкет, а також мапа розселення фольксдойче в окрузі Волинь-Поділля (зокрема Шепетівка та Калинівка мали бути заселені найщільніше). Із доповіді керівника переселенського бюро штандартфюрера Генгеля з приводу створення поселень у районі ставки Гітлера від 21 лютого 1943 року дізнаємось, що переселення в район Калинівки мало відбутися після попередньої згоди фюрера, мало тривати орієнтовно до весни 1943 року, але з огляду на події на східному фронті, строки могли бути переглянуті [9, с. 52].

Ще у довоєнних планах визначалися адміністративні форми переселень: спочатку виникають окремі форпости (марки, заселені переважно фольксдойче), які з часом перетворюються на сільські поселення з ознаками постійного проживання; пізніше з'являються міста уздовж залізниць, стратегічних шосе, поблизу аеродромів, де проживають 15-20 тисяч осіб.

На новому місті одна садиба фольксдойчів створювалася із 2-3 українських. Після виділення землі на облаштування давалося 25-30 трудоднів. Керівник у кожному новоствореному селі мав бути політично та агрономічно освіченим. Для нього передбачалась ділянка в 100 га. На місце 58 тис. виселених українців мало прийти 12-14 тис. етнічних німців [9, с. 53].

У розпорядженні рейхскомісара України №19 від 25 вересня 1943 року йдеться про порядок прийому фольксдойче рейхскомісаріату «Україна», які протягом століть перебували під іноземним пануванням, до німецького співтовариства.

«По-перше, всі фольксдойче повинні бути внесені до окремих списків та розселені у східних областях, визначених ще 4 березня 1941 року. По-друге, підпорядковуються фольксдойче в округах безпосередньо генерал-комісару, на місцях – окружному комісару. По-третє, на фольксдойче розповсюджуються німецькі закони у разі якщо інше не визначено. По-четверте, контроль за виконанням цього наказу здійснює безпосередньо рейхскомісар України».

З перших днів окупації у зверненнях до німців по крові лунали гасла: «Німецьке управління поверне вас у ваших правах. Вам буде повернуто господарські та інші земельні наділи, будівлі, підприємства та засоби праці (станом на 1 січня 1914 року)» [7, арк. 1].

Всі, хто вважав себе фольксдойче, у визначеному порядку мали повідомити про це рейхскомісара і після заповнення опитувальних листів та прийняття владою позитивного рішення потрапляли до так званих «Списків німецьких громадян». Опитувальні листи поділялися на чотири групи: 1) заповнювали фольксдойче, які активно сприяли встановленню німецького ладу, були у складі німецьких організацій та конфесій (євангелістів та католиків); 2) заповнювали фольксдойче, які в радянські часи активної участі у громадському житті не брали, і, принаймні, в сім'ї дотримувались німецьких традицій; 3) а) особи, що відносять себе до німців, протягом років були пов'язані з іншими народами, усвідомлюючи при цьому свою належність до німецького співтовариства; б) особи ненімецького походження, які живуть поряд з німцями й запозичили частину німецького; с) особи, народну належність яких важко встановити, але поклик, кров та культура яких тяжіє до німецької народності (для осіб груп а, в, с існувала умова, щоб один із батьків був німецького походження і це можна було довести); 4) ці опитувальні листи заповнювали особи, які були вороже налаштовані, а тепер всіляко допомагають німецькій владі [7, арк. 2].

Дорослі та підлітки, яким не виповнилося 18 років, самостійно відповідали на питання анкет. В опитувальних листах всіх груп ставилися запитання на рахунок володіння німецькою мовою, навчання дітей німецькій мові. Окремі питання стосувалися батьківства [7, арк. 3]. У місцевостях, де наразі проживало більше 150 фольксдойче, створювалася округа і їх залучали до управління [7, арк. 5].

Для проведення такої роботи була створена спеціальна комісія для опрацювання анкет. Відповідь надавали через 4 тижні в окрузі, у протилежному випадку громадянин мав право звернутися протягом 14 днів до центральних органів управління із запитом. Кожна відповідь оформлялася у 3-х примірниках: 1 – залишався у Рейхскомісаріаті, 2, 3 – направлявся у Берлін, до Головного управління східних територій [7, арк. 10].

Генерал-комісар округи Волинь-Поділля Шоне 23 червня 1943 року отримав замовлення на 1000 опитувальних листів для фольксдойче від окружного комісара Шепетівки (містечка Камянець-Подільської області) [7, арк. 43]. Як свідчать архівні матеріали, саме у Шепетівці, а також у Проскуріві, Камянець-Подільському, Полонному, Старокостянтиніві, Слауті проживало найбільше етнічних німців порівняно з іншими містами округи Волинь-Поділля. Ці населені пункти були виділені й на карті поселення фольксдойче. 1 листопада 1943 року – новий лист на ім'я генерал-комісара округи Волинь-Поділля від окружного комісара Шепетівки про готовність прийняти до 13 тисяч фольксдойче з Мелітополя, Каховки, Херсону й розмістити згідно з планом, а саме, «в північній частині району Полонне округи Шепетівка та західніше – в північній частині району Нгузем округи Старо-Костянтинів» [7, арк. 61]. Розселення планувалось змішано з місцевим населенням та у села, спеціально звільнені для фольксдойче. На північ від Шепетівки й передбачались суто німецькі поселення. Про те, що ця робота ретельно планувалася та активно втілювалася в життя, свідчить і зміст телеграми в Шепетівку із Вінниці від 13 листопада 1943 року : «3 Немирова відправлено 578 коней та 158 підвод для переселення фольксдойче». Усі питання про перевезення, розселення, працевлаштування контролювалися Генерал-комісаром округи Волинь-Поділля й вирішувалися безпосередньо комісарами Шепетівки та Старокостянтинова [7, арк. 78]. Активно залучали етнічних німців і до роботи у Рейху. І якщо у 1941 році запрошували навчитися працювати по-європейському, набиратися професійного досвіду, побачити справжнє життя, то у 1943 році їх включали у списки для відправки до Німеччини, як і інших проти волі. Наприклад, 19 листопада 1943 року від генерал-комісара округи Волинь-Поділля надійшов лист, де у питанні вербовки кращої сили до Німеччини зазначалося: «Протягом року на роботу до Райху направити із числа фольксдойче: із Шепетівки – 4 тисячі, Проскурова – 4 тисячі, Кам'янець-Подільського – 2 тисячі». Зокрема для дівчат передбачався віковий ценз більше 16 років [7, арк. 79].

Для осіб німецького походження влаштовувалися курси німецької мови. Навчання проводилось зазвичай два рази на тиждень по 2 години. У містах щільного проживання фольксдойче регулярно відбувалися збори з їхньою участю для обговорення актуальних питань та вирішення проблем, якщо такі виникали. Принаймні, газета «Вінницькі вісті» регулярно друкувала про збори оголошення [10].

Виняткова увага до «етнічних німців», що проживали на східних територіях, справді, не випадкова. Вони мали стати надійною опорою новій владі, захисником її інтересів, наслідувати її ідеали та бути готовою у будь-який момент стати на захист цих ідеалів [11, с. 429-430]. Але водночас права вибору їм не надавали. Питань реєструватись чи не реєструватись не повинно було виникати. У згаданих документах досить часто вживаються дієслова «повинні» та «зобов'язані», і стосуються вони не тільки професійної діяльності, місця проживання, режиму дня, а й навіть імен, якими слід нарекати власних дітей. Зокрема у місцевих органах влади можна було ознайомитись із списками найбільш вживаних німецьких імен та імен іноземного походження (чоловічих та жіночих), проти яких влада не мала жодних пересторог, на відміну від імен слов'янських.

В Україні в умовах тоталітарного режиму радянська влада з пересторогою та недовірою ставилася до етнічних німців українського походження ще до війни, згадуючи вже про ставлення до тих, хто пережив страшні часи окупації. Німці ж лише загравали до них та намагалися отримати прихильне ставлення, вирішуючи власні проблеми та вважаючи фольксдойче людьми нижчого сорту. Такою була доля народу без держави в умовах жорстких тоталітарних режимів.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Коваль В. Друга світова війна і доля України: причини і наслідки (фрагменти історичного досвіду) // Сучасність. – 1999. – № 9.
2. Коваль М. 1941-й рік. Проблеми історичної пам'яті. Трагедія 1941 р. у контексті історіографічних переосцінок // Український історичний журнал. – 2001. – № 3.
3. Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні у документах: Збірник німецьких архівних матеріалів. – Львів. – 1997. – т. 1-4.
4. Рекотов П. Плани війни та характер окупаційного режиму в Україні 1941-1944 рр. (історико-правовий аспект) // Право України. – 1997. – № 5.
5. Червінський С. Україна в колоніальній географії третього Рейху // Красзнавство. Географія. Туризм. – 1998. – № 6.
6. Нагорний Є. Особливості правового регулювання відносин громадянства на тимчасово окупованих територіях України // Право України. – 2003. – № 10.
7. ДАХО. – Ф.Р-420. – Оп. 1. – Спр. 1.
8. Вінницькі вісті. – 1942. – 15 лютого.
9. Вінниччина у Великій Вітчизняній війні. 1941-1945. – К.: – 1965.
10. Вінницькі вісті. – 1942. – 10 квітня.
11. Паньківський К. Життя і мислі. Роки німецької окупації (1941-1944). – Нью-Йорк-Париж-Сідней-Торонто. – 1983.

Петрова А.И. ПОЛОЖЕНИЕ И СУДЬБА ФОЛЬКСДОЙЧЕ В ГЕНЕРАЛЬНОЙ ОКРУГЕ ВОЛЫНЬ-ПОДОЛЬЕ (1941-1944 ГГ.).

В статье рассматривается национальный аспект оккупационной политики фашистской Германии в Рейхскомиссариате «Украина». На основе документальных, литературных, архивных материалов исследовано положение и судьба этнических немцев (фольксдойче) в генеральной округе Волынь-Подолье в годы Второй мировой войны. Проанализированы динамика развития и методы реализации оккупационной властью национальной политики, что дает возможность понять, какое место и роль отводились немцами из рейха немцам, которые имели те же корни, но проживали в Украине, на Подольской земле и не имели немецкого гражданства.

Ключевые слова: Вторая мировая война, фольксдойче, этнические немцы, Рейхскомиссариат «Украина».

Petrova A.I. STATUS AND DESTINY VOLKSDEUTSCHE IN GENERAL DISTRICT VOLYN-PODOLYA (1941-1944).

We consider the aspect of the occupation policy of fascist Germany in Reichscommisariat «Ukraine». On the basis of documentary, literary, archival sources studied the situation and the fate of ethnic Germans (Folksdeutsche) in the General district Volyn-Podolia during the World War II. We analyze the dynamics of development and implementation of the occupation authorities, national policy, which lets you understand the place and role that giving Reich Germans from Germans, who had the same roots, but lived in Ukraine, Podolski ground and did not have German citizenship.

Keywords: Друга світова війна, фольксдойче, етнічні німці, Рейхскомісаріат «Україна».
Keywords: World War II, Folksdeutsche, ethnic Germans, Reichscommisariat «Ukraine».